

**Зміст соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми
правопорушниками в Україні (історичний аспект)**

Постановка проблеми. Складні і суперечливі процеси, які відбуваються в сучасній Україні: посилення влади вулиці над дітьми; зростання пияцтва, злочинності, наркоманії та правопорушень у молодіжному середовищі; збільшення кількості дітей, які попадають до в'язниць та психіатричних лікарень – вимагають змін підходів до формування духовної сфери особистості, змісту організації соціально-педагогічної діяльності серед молоді та підлітків.

Питаннями з'ясування змісту соціально-педагогічної діяльності в молодіжному середовищі займалися О.Безпалько, З.Зайцева, Г.Лактіонова, В.Оржеховська, Г.Пономаренко, В.Сидоров, М.Фіцула та деякі інші дослідники.

Мета статті полягає в аналізі змісту соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками та малолітніми злочинцями на різних етапах розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Вивчення та узагальнення педагогічної періодики й науково-педагогічних джерел дозволяє констатувати, що в 20-ті — першій половині 30-х рр. ХХ ст. зміст діяльності соціального педагога був надзвичайно широким (профілактична, діагностична, допоміжна, захисна і перевиховна робота), що пов'язано з розширеним тлумаченням об'єктів соціально-педагогічного впливу (до їх складу належали як підлітки, котрі схильні до скоєння злочину, так і неповнолітні злочинці).

У другій половині 50-х — першій половині 80-х рр. ХХ ст. проблема організації соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками зводилася переважно до попередження цього явища.

Здійснення широких профілактичних заходів у даний період пов'язане з фундаментальним вивченням проблеми організації вільного часу школярів (розкриттям сутності поняття “вільний час”, визначенням його структури, педагогічних функцій та керівництва ним), з'ясуванням функцій діяльності школи, сім'ї й громадськості, а також визнанням роботи за місцем мешкання як основної ланки діяльності соціального педагога.

“Робота за місцем мешкання, — відзначає А.Хрипкова, — важлива в усіх відношеннях і тому, що тут важко, і тому, що кожен школяр на рік має 170 канікулярних та вихідних днів” [6, с. 41].

Отже, профілактична діяльність суб'єктів педагогічного впливу з дітьми підліткового віку, схильних до скоєння злочину, полягала насамперед у масовому заохоченні їх до активної роботи в різноманітних закладах, як позакласних, так і за місцем мешкання. Проте соціально-педагогічна діяльність зводилась не просто до ізоляції дитини від негативного впливу вулиці шляхом залучення її до позашкільних закладів, а до виховання в підлітка вміння чинити опір шкідливим проявам вулиці.

Вивчення та узагальнення праць В.Сухомлинського дозволяє віднести до змісту роботи соціального педагога, і здійснення перевиховання “важких” дітей.

За глибоким переконанням Василя Олександровича, “перевиховання важких дітей починається тоді, коли вони душею і серцем прагнуть до тонких відтінків слова вихователя: його погляду, жестів, посмішки, задумливості, мовчання. У таких умовах створюється атмосфера взаємної поваги та довіри. Вихованець стає відвертим, піддається виховному впливу” [5, т. 4, с. 516].

Таким чином, у досліджуваній період (друга половина 50-х — перша половина 80-х рр. ХХ ст.), на відміну від попереднього, звужується мета, завдання та зміст діяльності соціального педагога з неповнолітніми. Ці категорії обмежуються переважно здійсненням профілактичної роботи серед підлітків, схильних до скоєння злочину, і їхніх сімей та організацією

перевиховання “важких у виховному відношенні підлітків”. Діяльністю ж з неповнолітніми злочинцями, як і з бездоглядними дітьми, займалися вже спеціально для цього створені дитячі кімнати міліції, які застосовували до даної категорії дитячого населення не медико-педагогічні, а карні заходи впливу.

Профілактика правопорушень серед неповнолітніх залишається основною ланкою діяльності соціального педагога й у другій половині 80-х — 90-х рр. ХХ ст. Приділення науковцями уваги цим питанням у досліджуваний період було пов’язане з продовженням вивчення проблеми вільного часу підлітків (включає до себе питання використання вільного часу, вплив оточуючого середовища на особистість дитини, організацію діяльності дітей і керівництво процесом виховання) та зі зростанням злочинів, скоєних дітьми підліткового віку.

“Особливого занепокоєння, — підкреслюється в Інформаційному збірнику Міністерства Освіти України, — викликає зростання злочинності серед неповнолітніх. Вісімдесят відсотків злочинів скоюються неповнолітніми на вулиці” [4, с. 30].

Варто зазначити, що в цей період, як і в 20-ті — першій половині 30-х рр. ХХ ст., фахівцями приділяється особлива увага вже організації соціально-педагогічної діяльності не тільки з підлітками, схильними до скоєння правопорушень, а й з дітьми, що вже скоїли злочин. З другої половини 30-х і до другої половини 80-х рр. ХХ ст. за цю ділянку роботи відповідали органи внутрішніх справ, соціальні педагоги займались переважно профілактичною діяльністю та перевихованням “важких у виховному відношенні учнів”.

“До останнього часу (друга половина 80-х рр. ХХ ст. — О.С.) — відзначають дослідники, — за соціально-педагогічну роботу з неповнолітніми правопорушниками відповідали органи внутрішніх справ, тобто держава брала на себе пряму відповідальність. Зараз це є не функцією держави, а суспільства” [1, с.39].

До суб'єктів соціально-педагогічної роботи в досліджуваний період, належали вчителі (зокрема класні керівники), інспектори у справах неповнолітніх і батьківські комітети при школах. До нових суб'єктів виховної діяльності в цей період можна віднести батьківські комітети за місцем мешкання, ради будинків та ради сприяння сім'ї й школі, фахівців з соціальної роботи, організації та установи.

Як свідчить вивчення наукової літератури, мета соціально-педагогічної роботи з малолітніми злочинцями та “важкими у виховному відношенні підлітками” в досліджуваний період, на відміну від попередніх, вже повністю відбивала специфіку діяльності із зазначеними об'єктами впливу й полягала не тільки у здійсненні правового виховання та профілактики правопорушень, а і в формуванні у підлітків переконання в тому, що необхідно неухильно дотримуватися вимог норм моралі та права, і в поверненні їх до суспільно-корисної праці.

Аналіз науково-педагогічних джерел дозволяє стверджувати, що завдання діяльності фахівців з соціальної роботи із зазначеною категорією дитячого населення можна звести до постійних і нових. Традиційними завданнями діяльності соціального педагога з дітьми підліткового віку, схильними до скоєння злочину, та неповнолітніми правопорушниками можна вважати: активне залучення громадськості до здійснення профілактичної роботи; опанування соціальним педагогом та соціальним працівником формами та методами впливу на особистість підлітка та його сім'ю; надання консультативної допомоги дітям підліткового віку.

До нових завдань роботи головного суб'єкта виховання належать: організація активної діяльності із названою категорією дітей у мікрорайоні; відновлення і розвиток нормальних позитивних інтересів дітей підліткового віку; повернення підлітка до нормального спілкування; виховання в нього почуття соціальної відповідальності й дисципліни.

Слід також звернути увагу на те, що для досліджуваного періоду, як свідчить вивчення праць учених (В.Бочарова, Ю.Гербеєв, В.Дружинін,

Л.Ніколаєва, Є.Петухов, М.Плоткін, Г.Пономаренко, М.Терентій та ін.), притаманна тенденція суттєвого розширення змісту профілактичної діяльності і наближення його до змісту профілактичної роботи 20-х — першої половини 30-х рр. ХХ ст.

Зміст даної діяльності в зазначений період полягав: у максимальному завантаженні особливо “важковиховуваних” дітей в школі й поза школою; у здійсненні спеціальних рейдів “Діти вулиці”, “Вокзал”, “Ринок” з метою вилучення дітей, схильних до скоєння злочину; у підготовці молоді до здійснення контролю за своєю поведінкою; у застосуванні системи корекційно-реабілітаційних заходів до дітей з різним рівнем відхилень; у залученні їх до суспільно корисної діяльності; у здійсненні постійної консультаційної роботи з дітьми, які не встигають у школі; у вдосконаленні виховного процесу в сім’ї та школі; у здійсненні діагностичної (передбачала використання існуючого наукового та методичного потенціалу), консультаційної, реабілітаційної (полягала у формуванні в підлітка прагнення викоринити ті чи інші негативні риси і відновити ті позитивні риси, які були у неповнолітнього до дезадаптації тощо) та допоміжної роботи; у використанні найбільш ефективних форм і методів роботи з кожною окремою особистістю; у забезпеченні змістовного дозвілля підлітків у вечірній час та вихідні дні; у розширенні мережі спортивних секцій та створенні військово-спортивних гуртків; в організації в мікрорайоні загонів та клубів юних юристів, друзів міліції, постійно діючого лекторію з правових знань; у систематичній роботі батьківських загонів з охорони порядку в мікрорайоні та ін.

Отже, порівняльний аналіз змісту профілактичної діяльності з “важкими” дітьми на різних етапах розвитку української держави дозволяє стверджувати, що до нових напрямів діяльності соціального педагога в досліджуваний період належала організація як серед дітей, так і серед їх батьків загонів з охорони порядку, а також створення різноманітних дитячих об’єднань та клубів як за одним окремим напрямом, так і багатопрофільних

(вільні різновікові загони за місцем мешкання учнів; дитячі і підліткові клуби, гуртки за інтересами і клуби вихідного дня тощо).

З метою проведення ефективної пропедевтичної роботи з “важкими” дітьми та їх сім’ями, виявлення неблагополучних сімей у другій половині 80-х — 90-х рр. ХХ ст. починають виникати спеціальні профілактичні служби. За слушною думкою вчених (А.Меліксетян, В.Оржиховська), головне завдання педагогічної науки й практики полягає саме в тому, щоб своєчасно попередити прояви різних вад, а не їх викорінювати.

Слід також підкреслити, що соціально-педагогічна теорія й практика зазначеного періоду поступово повертається до проведення так званої “вуличної” роботи (започаткована у період 20-ті — перша половина 30-х рр. ХХ ст.).

Мета соціально-педагогічної діяльності з підлітками на вулиці полягала в профілактиці правопорушень, наданні консультаційної та іншої допомоги.

На основі вивчення науково-педагогічних праць ми дійшли висновку, що зміст роботи з неповнолітніми на вулиці можна також поділити на традиційний, що полягав переважно у використанні різноманітної ігрової техніки й залученні до ігрової діяльності як неповнолітніх, так і їхніх батьків, проведенні з ними групових екскурсій та інших форм організації дозвілля, і новий, який зводився до налагодження випадкових контактів з підлітками під час їх зборів, з’ясування потреб та проблем зазначеної групи неповнолітніх, залучення вуличних груп до молодіжних об’єднань, встановлення контактів з маргіналами та поміщенні їх до лікувальних закладів.

Взагалі, як свідчить вивчення світового досвіду, соціально-педагогічна робота на вулиці отримала своє розповсюдження і в багатьох провідних країнах світу — Великій Британії, США, Німеччині та деяких інших. Таку діяльність, на відміну від вітчизняної, здійснювали спеціальні служби термінової допомоги, які “орієнтувались на проблеми вулиці, а також проведення профілактичних заходів”.

Доцільно підкреслити, що соціально-педагогічна діяльність з малолітніми злочинцями, на відміну від роботи з підлітками, схильними до скоєння злочину, відбувалася вже у виправних закладах закритого типу. Взагалі, в Україні існує 11 закладів для неповнолітніх, причому один з них — для дівчат (у Мелітополі), а кілька — посиленого режиму.

Зокрема, в Харківській області знаходиться Курязька виховно-трудова колонія (ВТК) загального режиму, в якій перебуває понад 350 неповнолітніх.

В Україні діє 4 професійно-технічних училища соціальної реабілітації (з них одне знаходиться в Харкові). У ці заклади за постановою суду направляються неповнолітні, що скоїли злочин у віці від 14 до 18 років. Діє три спеціалізовані школи соціальної реабілітації для підлітків у віці від 11 до 14 років, що скоїли злочин і позбавлені волі за постановою суду. Одна з них відкрита у Харкові.

Основне завдання школи соціальної реабілітації полягає у забезпеченні соціальної терапії підлітків, їх правового виховання та соціального захисту. Головна увага, як і раніше, приділяється перевихованню даної категорії дитячого населення.

“І сьогодні, — відмічає О.Коваленко, — там (у виправних закладах – О.С.) утримується 2800 неповнолітніх, до того ж на обліку кримінально-виконавчої інспекції є ще 2054 неповнолітніх” [3, с.3].

Аналіз “Доктринальної моделі закону про пенітенціарну систему України” дозволяє зміст діяльності фахівця з соціальної роботи у перевиховних закладах звести до:

- діагностичної роботи, мета якої полягає у встановленні фізичних і психічних захворювань злочинця, виявленні його психофізичних відхилень, визначенні здатності працювати тощо За результатами медичного обстеження, психодіагностики й вивчення особистості на кожного засудженого складалась психосоціограма, на підставі якої розроблялася індивідуальна програма психосоціокорекції з визначенням конкретних цілей, термінів, оптимальних засобів впливу тощо [2, с. 30-31];

- соціально-терапевтичної, зміст якої включає заходи лікувального, психотерапевтичного, психокорекційного та індивідуального виховного характеру [2, с. 32].

Взагалі, пенітенціарні заклади як в Україні, так і в провідних країнах світу завжди були підпорядковані Народному Комісаріату Внутрішніх справ і Міністерству юстиції.

Висновки. Таким чином, аналіз еволюції змісту діяльності фахівця з соціальної роботи з підлітками, схильними до правопорушень, і малолітніми злочинцями дозволяє стверджувати, що друга половина 50-х — перша половина 80-х рр. ХХ ст. характеризується звуженням змісту діяльності основних суб'єктів виховного впливу, обмеженням його тільки проведенням роботи з попередження дитячої злочинності та перевихованням “важких підлітків”. Для другої половини 80-х — 90-х рр. ХХ ст. притаманне значне розширення змісту соціально-педагогічної діяльності, який складається із профілактичної роботи з дітьми, схильними до скоєння злочину, та організації діагностичної, реабілітаційної, соціально-терапевтичної й перевиховної діяльності з неповнолітніми злочинцями.

Література:

1. Битинас Б.П., Катаева Л.И. Гражданскому обществу — институт социальных педагогов / Б.П. Битинас, Л.И. Катаева // Педагогика. — 1992. — №5-6 — С.38-45.
2. Доктринальна модель закону про пенітенціарну систему України // Бюлетень Київського Інституту внутрішніх справ. — 1997. — №2. — С.11-53.
3. Коношенко С.В. Готовність вихователя до роботи з дітьми в реабілітаційному центрі / С.В. Коношенко // Рідна школа. — 2001. — лютий. — С.14-17.
4. Проблемы научной педагогики. — М.: Научно-исследовательский институт методов школьной работы, 1928. — Кн.1. — 460 с.

5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. / В.О. Сухомлинський — К.: Радянська школа, 1977.
6. Хрипкова А.Г. Союз науки и практики / А.Г. Хрипкова // Содружество школы и общественности. — М.: Просвещение, 1974. — С. 38-48.

У статті аналізуються зміст та провідні напрями діяльності соціального педагога з неповнолітніми правопорушниками та малолітніми злочинцями на різних етапах розвитку українського суспільства (друга половина 50-х – перша половина 80-х рр. ХХ ст.; друга половина 80-х – 90-ті рр. ХХ ст.).

Ключові слова: *соціальний педагог, соціально-педагогічна діяльність, правопорушник, злочинець.*

В статье анализируются содержание и основные направления деятельности социального педагога с несовершеннолетними правонарушителями и малолетними преступниками на разных этапах развития украинского общества (вторая половина 50-х – первая половина 80-х гг. ХХ ст.; вторая половина 80-х – 90-е гг. ХХ ст.).

Ключевые слова: *социальный педагог, социально-педагогическая деятельность, правонарушитель, преступник.*

This article analyzes the content and social activities leading teacher of juvenile delinquents and young offenders at various stages of development of Ukrainian society (late 50th - first half of the 80s of the twentieth century; the second half of 80 - 90 pp. the twentieth century).

Key words: *social pedagogue, social and educational activities, the offender, the delinquent.*